

Gedimino sapnas dailėje: politinis ir kultūrinis kontekstas

Dovilė Barcytė

MO muziejus

Pylimo g. 17, LT-01141 Vilnius

d.bareyte@gmail.com

Ieva Burbaitė

Lietuvos meno pažinimo centras „Tartle“

Užupio g. 40, LT-01203 Vilnius

ieva.burbaite@gmail.com

——— Straipsnyje nagrinėjama mito apie Lietuvos sostinės Vilniaus įkūrimą recepcija dailės kūriniuose, tiksliau – Gedimino sapno siužeto ikonografija ir istorinis jos kontekstas, vertinant šio įvykio vaizdinius kaip siekį istorinėje sąmonėje įtvirtinti Gediminaičių dinastijos pradžią ir klestinčios nepriklausomos LDK su sostine Vilniuje įvaizdį, kartu atkreipiant dėmesį į jo svarbą formuojantis moderniajai lietuviškajai tapatybei. Tekste aptariami politiniai ir kultūriniai aspektai, turėję reikšmės Gedimino sapno motyvo vaizdavimo tradicijai susiformuoti ir kaitai dailės kūriniuose.

Reikšminiai žodžiai: Gedimino sapnas, geležinis vilkas, Vilniaus įkūrimo legenda.

Gedimino sapnas – viena iš žinomiausių ir, ko gero, svarbiausių lietuviškajai tapatybei legendų. Ši tema kaip tyrimo objektas, arba vienas iš jo aspektų, nagrinėtas istorikų¹, tautosakos² ir religijos tyrėjų³, turime semiotinės analizės pavyzdį⁴, netgi bandymą pažvelgti į Gedimino sapną psichoa­nalitiniu požiūriu⁵. Savaiame suprantama ir nekvestionuojama istorinės bei kultūrinės sąmonės dalimi tarsi tapusi legenda vis dėlto išsamaus dailės istorikų žvilgsnio dar nesulaukė. Į Gedimino atvaizdo ir su kunigaikščio gyvenimu susijusių siužetų XIX–XX a. dailėje raidą, priklausomą nuo visuomenės istorinio sąmoningumo ir politinių interesų, 1992-aisiais dėmesį atkreipė Giedrė Jankevičiūtė ir Rūta Janonienė⁶. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vėl imta aktyviau rūpintis miesto ir valstybės simbolių vizualine reprezentacija. Tuo metu išėivijos skulptorius Vytautas Kašuba (1915–1997) laimėjo paminklo Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui Vilniuje konkursą⁷. Šio monumento, pagrįsto tarpukario Lietuvos modernistinėmis nuostatomis, kūrybos procesą nuo pat įgyvendinimo pradžios, o ir jį pastačius, lydėjo karštos meno profesionalų ir miestiečių diskusijos. Gedimino portretų ir su juo susijusių istorinių kompozicijų paplitimo dailėje tyrimus 2012-aisiais papildė ir Vidmantas Jankauskas. Jo publikacijoje, skirtoje ikirikščioniškos Lietuvos valdovų ikonografijai ir pastangoms ją susisteminti, atskiro dėmesio sulaukė ir Gedimino sapno bei Vilniaus įkūrimo istorijos vaizdiniai⁸. Mūsų straipsnio tikslas nėra aptarti visą Gedimino sapno ikonografiją, bet ją apibendrinti ir išryškinti politinius aspektus, turėjusius reikšmės šio motyvo vaizdavimo tradicijai susiformuoti ir jos kaitai dailės kūriniuose. Artėjant simboliniam Vilniaus 700 metų jubiliejui, miesto įkūrimo legenda vėl

1 Vytautas Ališauskas, „Mitologija ir politika: Vilniaus įkūrimo mitas kaip politinis pasakojimas“, in *Senoji Lietuvos literatūra* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas 2014), kn. 37, 15–66.

2 Jūratė Šlekonytė, „Kodėl Gediminas sapnavo geležini vilką?“, in *Tautosakos darbai*, t. 14 (21), parengė Rimas Skeivys (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001), 122–140.

3 Gintaras Beresnevičius, *Baltų religinės reformos* (Vilnius: Taura, 1995), 169–175.

4 Algirdas Julius Greimas, „Gedimino sapnas (lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas)“, *Kultūros barai*, nr. 8/9 (1998): 65–75.

5 Kęstutis Šapoka, „Žiedų valdovas, arba ką sapnavo kunigaikštis Gediminas: Valdovų rūmai psichoa­nalitiniu požiūriu“, *Kultūros barai*, nr. 7/8 (2009): 24–29.

6 Giedrė Jankevičiūtė ir Rūta Janonienė, „Legenda ir istorija: Didžiojo kunigaikščio Gedimino ir jo laikų Lietuvos paveikslas XIX–XX a. dailėje“, *Kultūros barai*, nr. 2 (1992): 51–54.

7 Monumentas atidengtas 1996 m., skulptorius atlikėjas – Mindaugas Šnipas.

8 Vidmantas Jankauskas, „Ikirikščioniškos Lietuvos valdovai XIX–XX a. dailėje: svarbiausi tipai ir siužetai“, in „Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai“, sud. Jolita Liškevičienė, Sigita Maslauskaitė ir Gabija Surdokaitė, *Acta Academiae Artium Vilmensis*, nr. 65–66 (2012): 391, 400–402.

aktualizuojama įvairiose medijose, įdomu žvilgtelti, kaip tai buvo daroma prieš šimtmetį ir anksčiau, galiausiai, pasidomėti šiandieniniu menininkų požiūriu į su Gedimino sapnu siejamą simboliką.

Ideologiniu ir politiniu aspektu Gedimino sapno istorija buvo svarbi nuo XVI a., ji tapo viena iš priemonių didikams legitimuoti savo teisę valdyti, įtvirtinti kunigaikštystę kaip lotyniškosios Vakarų kultūros dalį, taip pat pabrėžti Lietuvos išskirtinumą sąjungos su Lenkija kontekste. Tiesa, iki pat XIX a. svarbesnė buvo tekstinė, o ne vaizdinė šios istorijos versija.

Sostinės įkūrimo istoriją ir mistišką sapno viziją jungę romantizmo dailininkų kūriniai tarpukariu įgavo vis aštresnį politinį aspektą Vilniaus klausimo kontekste, o su Gediminu susijusi simbolika tapo net ir populiariosios kultūros dalimi. Sovietmečiu kunigaikščių Lietuvos istorija, žinoma, buvo siejama su laisve ir valstybingumu, o atkūrus nepriklausomybę vėl kilo klausimas, ką Gedimino legenda ir su ja susijusi simbolika reiškia šiandieninėje Lietuvoje. Straipsnyje taikoma ikonografinė analizė, pasitelkiama ir istoriografijos bei socialinės dailės istorijos metodologija.

Gedimino atvaizdas

Autentiškų Gedimino portretų neturime, o ankstyviausi žinomi kunigaikščio atvaizdai sukurti pagal italo, tarnavusio LDK kariuomenėje Alesandro Guagninio parengtą Rytų Europos iliustruotą kroniką *Europos Sarmatijos aprašymas* (*Sarmatiae Europae descriptio*, 1578), kurioje buvo publikuoti ir imaginaciniai Lietuvos didžiųjų kunigaikščių portretai. Nors nepavyko aptikti žinių, ar nuo XVII a. Vilniaus rotušėje stovėjusi Gedimino skulptūra⁹ taip pat rėmėsi guaniniška tradicija, neabejotina, kad kronikoje išspausdintas kunigaikščio portretas tapo pirmavaizdžiu daugeliui XIX a. ir XX a. dailininkų, reprezentaciniuose portretuose įamžinusių Vilniaus miesto įkūrėją. Tarp ankstyviausiųjų – skulptorė Helena Skirmuntt (1827–1874), iš tarpukario Lietuvos menininkų galima prisiminti Petrą Rimšą (1881–1961), Juozą Ignatavičių (1884–1940), Antaną Aleksandravičių (1885–1970), sovietmečiu Vaclovą Kosciuską (1911–1984), išėivijoje kūrusį Vytautą Kašubą.

Kita vertus, Gedimino įvaizdis siužetiniuose dailės kūriniuose dažniausiai neatsiejamas nuo Vilniaus įkūrimo istorijos, kurios centrinė

9 Pagal informaciją, pateiktą straipsnyje: Jankevičiūtė ir Janonienė, „Legenda ir istorija“, 51.

1.
Vinjetė Adomo Honorio Kirkoro
knygai *Lietuvių tautos gyvenimo
ir istorijos bruožai* (1854),
chromolitografija sukurta pagal
Vincento Dmachausko piešinį,
Lietuvos meno pažinimo centro
„Tartle“ kolekcija

Vignette for Adam Honory
Kirkor's book *A Description
of the Life and History of the
Lithuanian People* (1854),
chromolithograph after Wincenty
Dmochowski's drawing, collection
of the Lithuanian Art Centre
Tartle

ašis yra kunigaikščio sapnas arba geležinio vilko vizija¹⁰. Įdomiai šie du aspektai – Alessandro Guagninio išpopuliarinto portreto detalės ir Vilniaus tema – susipina Vincento Dmachausko (1807–1862) sukurtoje vinjetėje [1 il.] Adomo Honorio Kirkoro knygai *Lietuvių tautos gyvenimo ir istorijos bruožai* (1854). Panašu, kad istorinėje Lietuvos vaizdų kompozicijoje simboliškai skirta tikrai daug dėmesio – tarsi savotiška kunigaikščių Lietuvos istorijos santrauka: ažuolas – kaip aliuzija į Gediminaičių giminės medį (viršuje charakteringas Gedimino šalmas, toks, kokį matome ir Guagninio kronikoje), nurodantis, kas buvo dinastijos pradininkas. Medžio šakose – Vytauto ir Barbaros Radvilaitės portretai, o prie šaknų sėdinti figūra, tikėtina, pats didysis kunigaikštis Gediminas. Ir vaizduojamas jis čia ne reprezentaciniais

¹⁰ Tiesa, bene ankstyviausia kunigaikštį vaizduojanti siužetinė kompozicija – graviūra *Gediminas ižengia į Kijevą 1321 m.* buvo publikuota Leonardo Chodžkos veikale *Istorinė, literatūrinė, paminklinė ir vaizdingoji Lenkija, 1835–1842 m.* Plačiau: Vidmantas Jankauskas, „Leonardas Chodzka ir Lietuvos vaizdų sklaida“, in „Vaizdas ir pasakojimas“, sud. Ieva Pleikienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 27 (2002): 32–34.

portretams būdinga poza, o kontempliuojantis, tarsi laukiantis geležinio vilko vizijos, paskelbusios apie būsimą klestinčią LDK sostinę Vilnių, kurio architektūros motyvus matome ir pagal Dmachauskio piešinį sukurtoje chromolitografijoje¹¹.

Gedimino sapno ikonografijos formavimosi pradžia

Pasakojimas apie pranašišką geležinio vilko regėjimą Gedimino sapne pirmą kartą paminėtas XVI a. Lietuvos metraštyje, dar išsamiau 1582-aisiais jį aprašė Motiejus Strijkovskis leidinyje *Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusijos kronika (Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkich Rusi)*, paskui šis siužetas pakartotas kitose kronikose, mažai jis kito ir vėlesniuose istorikų tekstuose.

Sapno vieta – prie Vilnios ir Neries upių santakos esantis Šventaragio slėnis, „kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius“¹². Mitologijos ir legendų tyrėjai neretai akcentuoja ir sumedžioto tauro, kaip aukos protėvių dievams, momentą, įprastai pasikartojantį ir pasaulio sukūrimo mituose. Taigi turime kunigaikštį Gediminą, kurio istoriškumu neabejojame, mitinio kunigaikščio Šventaragio vardu pavadintą miškingą slėnį, mistišką viziją-sapną apie ant kalvos staugiantį geležinį vilką ir šios misterijos rezultata – Vilniaus įkūrimą. Dar galima pridėti kunigaikščio sapną išaiškinusio žynio Lizdeikos, vargu ar istorinio asmens, figūrą. Atrodytų, puikus siužetas, išpopuliarintas kronikininkų ir istorikų tekstuose, bet ankstyviausi Gedimino sapno vaizdiniai dailėje atsirado tik XIX a. viduryje, iki tol svarbesnė buvo tekstinė šios istorijos forma.

Ko gero, pirmieji Gedimino sapno temai skirti paveikslai [2–3 il.] buvo nutapyti XIX a. viduryje Varšuvos dailininkų Aleksanderio Lesserio (1814–1884) ir Ignaco Gierdziejewskio (1826–1860). Abu šie autoriai daug dėmesio skyrė istorinėms temoms, įkvėpimo siužetams sėmėsi ir iš Adomo Mickevičiaus poezijos, o jų susidomėjimą mistiniu reiškiniu – Gedimino

¹¹ Istorinių temų imdavęsi romantizmo dailininkai įprastai orientavosi į Abiejų Tautų Respublikos praeities siužetus, išryškinančius bendrą Lietuvos ir Lenkijos istorijos naratyvą, susiformavusį po Liublino unijos. Negausu ir Lietuvos dailininkų sukurtų kompozicijų, kuriose dominuotų Lietuvos, kaip savarankiško politinio darinio, istorija, čia pirmiausia minėtinas Pranciškus Smuglevičius (1745–1807), jo mokinys Jonas Damelis (1780–1840), taip pat Vincentas Dmachauskas. Plačiau: Helmutas Šabasevičius, „Senosios Lietuvos vaizdiniai XX a. pradžios dailėje ir teatre“, in *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Šlapeliai* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019), 126.

¹² *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas et al., vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas (Vilnius: Vaga, 1971), 71.

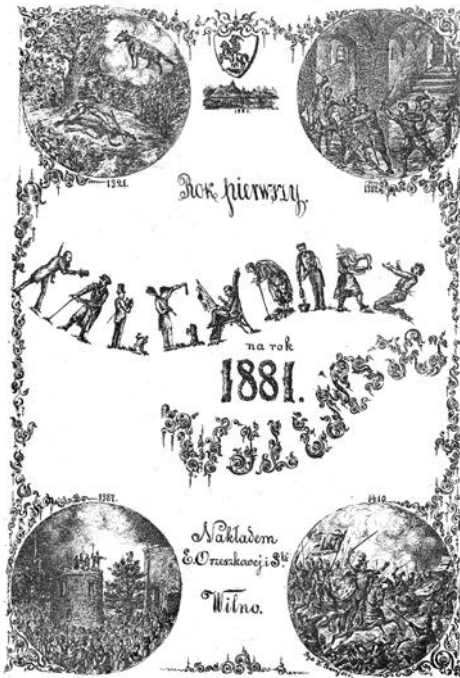
2.
Aleksander Lesser; *Gedimino sapnas*, 1840–1860, drobė, aliejus, Varšuvos nacionalinis muziejus

Gediminas's Dream, 1840–1860, oil on canvas, National Museum in Warsaw

3.
Ignacy Gierdziejewski, *Gedimino sapnas*, 1850–1855, drobė, aliejus, Varšuvos nacionalinis muziejus

Gediminas's Dream, 1850–1855, oil on canvas, National Museum in Warsaw

4.
Vilniaus kalendoriaus (1881)
 viršelio projektas su Gedimino
 sapno kompozicija, parengtas
 pagal E. Orzeszkowos knygyno
 užsakymą, 1880, litografija,
 Lietuvos meno pažinimo centro
 „Tartle“ kolekcija

Draft of the cover design for
The Vilnius Calendar (1881)
 with a composition Gediminas'
 Dream commissioned by
 E. Orzeszkowa's bookshop, 1880,
 lithograph, collection of the
 Lithuanian Art Centre Tartle

vizija-sapnu – galbūt galėtume sieti su nazarėnų grupuotės kūryba, kuria abu tapytojai žavėjosi. Romantizmo epochos dailininkų sukurtose kompozicijose Gedimino sapno tema matome gana pažodinį siužeto perteikimą – gamtos fone po medžioklės miegantis kunigaikštis ir jam pasirodanti staugiančio (nebūtinai geležinio) vilko vizija.

Mažai žinoma ir nedidelė kompozicija *Gedimino sapnas 1321*, turėjusi puošti Elizos Orzeszkowos knygyno planuotą išleisti 1881-ųjų *Vilniaus kalendoriaus* viršelį (kiti trys siužetai – *Kęstučio nužudymas 1382 m.*; *Lietuvos krikštas 1387 m.*; *Žalgirio mūšis 1410 m.*, taip pat Vytis ir Vilniaus motyvas) [4 il.]. Tiesa, toks kalendorius nebuvo išspausdintas,

iš pradžių Varšuvos cenzorių liepta pašalinti visą su Vilniumi ir Lietuva susijusį jo turinį, be to, ir vėliau kilo kliūčių, tad galiausiai šis projektas sustojo, o pirmasis Orzeszkowos išleistas *Vilniaus kalendorius* buvo skirtas jau 1882-iesiems metams¹³. Ir nors Sankt Peterburgo cenzoriai aprobavo naujam kalendoriui skirtus raizinius su Vilniaus panoramomis ir architektūriniais vaizdai, nuorodų į kunigaikščių Lietuvos epochą nebeliko. Taip ir neišspausdinto kalendoriaus viršelio bandinys buvo sukurtas pagal W. Borejszo piešinį¹⁴. Visos minėtos kompozicijos savo ikonografinė programa panašios, tad šiame straipsnyje tokia Gedimino sapno siužeto versija, kur matomas ir miegantis kunigaikštis, ir staugiantis vilkas, laikoma tradicine. Toliau domimasi ir nuo tradicijos nutolusiomis, modifikuotomis Gedimino sapno kompozicijos variacijomis, tos kaitos aplinkybėmis ir apskritai pačios temos populiarumu dailėje.

Vilniaus įkūrimo legendai buvo skirta ir neišlikusi, tik iš reprodukcijų žinoma Vincento Sleńdzińskio (1837–1909) drobė *Gedimino sapnas* (1897). Tiesa, paveiksle vaizduojama sapno išaiškinimo scena, o ne pats geležinio vilko regėjimas, tad šiuo atveju pavadinimas neatitinka kūrinio siužeto ir plačiau straipsnyje aptariamas nebus. Įdomu tai, kad Sleńdzińskis, sukūręs ne vieną iliustraciją istoriniams, mitologiniams siužetams (*Kęstutis pagrobia Birutę*, 1887; *Ragučio šventė*, 1895), Gedimino istorijos atveju pasirenka vaizduoti ne patį sapno motyvą, o jo pasekmes, net ir pačią kunigaikščio figūrą nutapo atokiau nuo įvykio. Tikėtina, kad realistiškas, daugiafigūres kompozicijas mėgusiam kurti dailininkui mistifikuota kunigaikščio sapnavimo scena nebuvo artimas siužetas.

Tiesa, minėti kūriniai nebuvo plačiai žinomi, vis dėlto labiausiai paplito grafiko bei tapytojo Mykolo Elvyro Andriolio (1836–1893) daugiafigūrių kompozicijų *Gedimino pilies statyba* ir *Lizdeika aiškina Gedimino sapną* (abi 1882) reprodukcijos. Pagal šiuos paveikslus išraižytos medžio graviūros publikuotos įvairiuose XIX a. pabaigos – XX a. pradžios leidiniuose, vaizdai plito ir atvirukų formatu. Šio dailininko legendos interpretacijomis neretai rėmėsi ir tarpukario Lietuvos menininkai, pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo karo muziejus net buvo užsakęs pagal kai kurias iš jų sukurti paveikslus, tad Zofija Kochanauskienė nutapė kompoziciją *Lizdeika aiškina*

13 Stefan Rosiak, *Księgarmia „E. Orzeszkowa i S-ka“ w Wilnie 1879–1882* (Wilno: Wydawnictwo Magistratu M. Wilna, 1938), 81–86.

14 Žinių apie tokį dailininką aptikti nepavyko.

Gedimino sapną, Zigmantas Petravičius (1862–1955) – drobę *Vilniaus pilies statyba*¹⁵.

Lietuvos praeities įvykių iliustracijos XIX a. istoriniuose veikaluose ne tik skatino romantizmui charakteringą pasididžiavimą savo krašto istorija, bet ir formavo aprašomų įvykių, vietovių ar asmenybių ikonografiją. Tiesa, nors atrodytų, kad Gedimino sapno motyvas dėl savo mistiškos nuotaikos bei sąsajų su istoriniais įvykiais turėjo būti tipiška ir romantizmo dailininkams aktuali tema, vis dėlto labiausiai paplito kiti su Vilniaus įkūrimo legenda susiję vaizdiniai.

Tarpukaris: dailė ir politika

XX a. pradžioje LDK istorija ir jos interpretacijos literatūroje bei dailėje tapo viena iš svarbių priemonių formuojant tautinį identitetą. XIX a. romantizmo išpopuliarintos kunigaikščių Lietuvos temos buvo artimos ir simbolizmo pasaulėžiūrai, dailėje jungusiai ne tik realius istorinius įvykius, bet ir legendas, etninius ornamentus. Rodolphe Rapetti pastebi, jog šių aspektų jungtis ypač būdinga Baltijos šalių menininkų kūrybai¹⁶, atlikusiai svarbų vaidmenį tautinio atgimimo kontekste. Gedimino sapno motyvas jungia tiek istoriją, tiek mitinį pasakojimą, o sostinės Vilniuje įkūrimas bei Gediminaičių dinastijos pradžia – vienos svarbiausių temų, sietų su valstybingumu ir LDK kultūros lietuviškumu.

XX a. pradžioje lietuvių inteligentijos siekis kelti tautinės valstybės idėją ir šiam tikslui pasitelkti istorinius įvykius bei jiems skirtus simbolinius vaizdinius, turėjusius padėti formuoti nacionalinę tapatybę, nebuvo unikalus to meto Europoje. Garbinga praeitis buvo naudojama kaip argumentas siekiant kitų valstybių pripažinimo, teisės į „kultūrinę ir politinę emancipaciją“¹⁷. Lietuvio identitetas, žinoma, buvo siejamas su kunigaikščių Lietuvos istorija, simboliniu aukso amžiaus laikotarpiu, kai plėtėsi valdomos teritorijos ir bent jau valdovų lygmeniu kunigaikštystė vertinta kaip etniniu požiūriu lietuviška valstybė. Svarbiausia figūra šiame kontekste buvo Vytautas Didysis, tačiau XX a. pirmame dešimtmetyje vis dažniau buvo atsigręžiama

¹⁵ Jankauskas, „Ikkrikščioniškos Lietuvos valdovai XIX–XX a. dailėje“, 402.

¹⁶ Rodolphe Rapetti, „Terra incognita“, in *Nepieradinātās dvēseles. Simbolisms Baltijas valstu mākslā / Wild souls. Symbolism in the Art of the Baltic States* (Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2020), 41.

¹⁷ Dangiras Mačiulis, „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 18 (2014): 24.

5.
Kajetonas Sklėrius, *Gedimino sapnas*, 1917, akvarelė,
Nacionalinis M. K. Čiurlionio
dailės muziejus

Gediminas's Dream, 1850–1855,
oil on canvas, National Museum
in Warsaw

ir į Gedimino vaidmenį. Lietuvių nacionalinis judėjimas būtent su Vilniumi siejo tautos centro idėją, o kunigaikščio Gedimino „nuopelnas įkuriant Vilnių tapo argumentu įrodinėjant šio miesto istorinį lietuviškumą.“¹⁸ Paminklo tautiniam didvyriui ir Lietuvos valstybingumo kūrėjui kunigaikščiui Gediminui Vilniuje idėja pavišinta Peterburge leistame *Lietuvių laikraštyje* dar 1905-aisiais, likus dar trylikai metų iki Lietuvos Respublikos susikūrimo. Monumento aktualumas pranešime motyvuotas tuo, kad „lenkai, vokiečiai ir kitos tautos turi paminklus savo valstybingumo kūrėjams, tad laikas jau ir lietuviams pagerbti prie Lietuvos valstybės lopšio stovėjusius asmenis.“¹⁹ Skulptūrinio paminklo idėja nebuvo realizuota, o dailėje lietuviškoji tapatybė ir teisė į LDK paveldo perėmėjo vaidmenį simboliškai visgi dažniau sieta ne su staugiančio geležinio vilko motyvu, o su heraldiniu ant žirgo šuoliuojančio Vyčio įvaizdžiu. Tiesa, Vilniaus įkūrimo legendos tema

¹⁸ Ibid., 25.

¹⁹ Giedrė Jankevičiūtė, „Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiams. Lietuva 1919–1940 ir 1989–1993“, *Menotyra*, nr. 2 (1995): 57.

dailėje nebuvo pamiršta. Pavyzdžiui, 1917 m., Lietuvos nepriklausomybės priešaušryje, simbolistams artima maniera vieną pirmųjų stambesnių savo žanrinių kompozicijų, akvarelę *Gedimino sapnas* [5 il.], nulejo Kajetonas Sklėrius (1876–1932)²⁰. Sankt Peterburge susipažinęs su menininkų grupės „Mir iskusstva“ idėjomis ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūryba, dailininkas simbolizmo estetikai artimą legendos, fantastinio sapnų pasaulio motyvą sujungė su valstybingumo tema, o tautinę tapatybę atspindi ir miegančio Gedimino lovą dekoruojantys etniniai augalų ornamentai.

1918 m. Lietuvai tapus nepriklausoma respublika, tačiau netekus istorinės sostinės Vilniaus, Gedimino sapno temai buvo skiriama vis daugiau dėmesio, o kunigaikščio portretas, Gediminaičių stulpų motyvas, Aukštutinės pilies ir staugiančio geležinio vilko vaizdai įgavo stipresnę politinę ir propagandinę konotaciją. Šie simboliai tapo vizualine raiška didžiąją dalį tarpukario Lietuvos visuomenės vienijusiam tikslui – lietuviškumą sieti su LDK istorijos tąsa ir sostine Lenkijos užimtame Vilniuje. Gedimino sapno istorija 1918–1939 m. tapo ne tik vienu iš argumentų lietuviams įvardyti save LDK kultūrinio ir politinio palikimo paveldėtojais, bet ir svarbiausiu vizualiniu simboliu kovoje dėl Vilniaus, taigi įgavo aiškia ir konkrečią funkciją.

Vienas ryškiausių pavyzdžių Gedimino sapno motyvą panaudojant aštriai propagandinei kalbai – Petro Rimšos medalis *Vilnius 1323/1920* (1927), sukurtas miesto įkūrimo 600-osioms metinėms paminėti [6 il.]. Aversse greta imaginacinės didingos Aukštutinės pilies staugia geležinis vilkas, po juo įkomponuota inskripcija „Taip Gediminas sapnavo“, tuo tarpu reverse pavaizduotas jau tik vienas išlikęs pilies bokštas ir Lenkijos kariuomenės uniforminę kepurę dėvintis paršas su greta skraidančiais šikšnosparniais ir įrašu „Taip Gediminas nesapnavo“. Taigi vienas pagrindinių tarpukario Lietuvos politinių naratyvų – Vilniaus klausimas – ženkliai keitė Gedimino sapno motyvo ikonografiją. Dažnas šios temos plėtojimas spaudoje, oficialiuose dokumentuose net redukavo legendos siužetą iki individualių, lengvai publikos identifikuojamų simbolių – staugiančio geležinio vilko ar Gedimino pilies bokšto. Ši tendencija pastebima ne tik gausiai tiražuotoje periodikoje ar kituose spaudiniuose, bet ir tapybos darbuose, pavyzdžiui, *art deco* stiliškai artimame Kazio Šimonio (1887–1978) paveiksle *Geležinis vilkas* (1934)

²⁰ Yra ir kita tokiu pat pavadinimu sukurta K. Sklėrius kompozicija, datuojama 1914–1917 m., taip pat saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

6.
Petro Rimšos medalis *Vilnius 1323/1920, 1927*, bronzos,
Lietuvos meno pažinimo centro „Tartle“ kolekcija

Petras Rimša's medal *Vilnius 1323/1920, 1927*, bronzos,
collection of the Lithuanian Art Centre Tartle

laukinės gamtos fone pavaizduotas staugiantis žvėris, o tolumoje iškyla pilies kontūrai. Kūrinio siužetui suprasti sapnuojančio kunigaikščio figūra tampa nebūtina.

Geležinis vilkas tarpukario Lietuvoje tapo patriotizmo, tvirtumo ir solidumo simboliu, tad nenuostabu, jog buvo greitai ir noriai perimtas populiariosios kultūros ir net naudojamas reklamoje. Pavyzdžiui, fabrikas „Merkur“ batų tepalo produkcijai pasirinko skambų pavadinimą „Geležinis vilkas“, atitinkama simbolika dekoruotos ir gaminio dėžutės [7 il.]. Reklaminis skelbimas spaudoje drąsiai teigia, kad „terpentinis ir vaško tepalas avalinei yra senai žinomas ir vienas jo vardas garantuoja Jums gerą kokybę.“²¹ Taigi pozityviai Vilniaus įkūrimo legendos asociacija buvo naudojama tiek meno kūrinuose, tiek oficialiojoje spaudoje ar privačiose iniciatyvose ekonominės veiklos kontekste.

Gedimino sapno istorijai populiarinti svarbus buvo ir teksto bei vaizdo ryšys knygų grafikoje. Žymiausia eiliuota Vilniaus įkūrimo legenda priklauso Baliui Sruogai, sumoderninusiam ir tarpukario publikos skoniui pritaikiusiam tradicinį pasakojimą. 1938 m. „Sakalo“ leidyklos išspausdintą poemą *Giesmė apie Gediminą* [8 il.] dekoratyviais grafiniais piešiniais iliustravo Mstislavas Dobužinskis (1875–1957). Palankių recenzijų sulaukusį

21 *Mūsų Vilnius*, nr. 9 (1931): 218.

7.
Fabriko „Merkur“ batų tepalo
Geležinis vilkas reklama, *Mūsų*
Vilnius, 1931, nr. 9

Advertisement of the shoeshine
Iron Wolf produced by the Merkur
factory, *Mūsų Vilnius*, 1931, no. 9

8.
Mstislavo Dobužinskio iliustracija Balys
Sruogos poemai *Giesmė apie Gediminą*,
Kaunas, „Sakalo“ leidykla, 1938

Mstislav Dobuzhinsky's illustration for Balys
Sruoga's poem *A Song about Gediminas*,
Kaunas, Sakalas Publishers, 1938

leidinių galima buvo rasti ne vienoje namų bibliotekoje. Patriotinis, nenuobodžia forma pateiktas kūrinys sulaukė ir išeivijos leidėjų dėmesio. 1952 m. Čikagoje pasirodžiusi Viktoro Petravičiaus (1906–1989) raizžiniais ir stiliuzuotu tekstu papuošta knygelė – vienas iš leidinių, prisidėjusių prie Kauno meno mokyklos Grafikos studijoje plėtotų stilistinių tendencijų ir tradicijų tautos po Antrojo pasaulinio karo.

Tarpukario Kauną į Jungtines Valstijas savotiškai perkėlė ir Jurgis Juodis (1911–1986), kompozicijoje *Gedimino sapnas* (XX a. 6–7 deš.) *art*

9.

Jurgis Juodis, *Gedimino sapnas*, reprodukcija iš leidinio: Jurgis Juodis, *Tautos keliu / The Way of the Nation*, Bruklinas, 1967

Gediminas's Dream, reproduction from the publication: Jurgis Juodis, *Tautos keliu / The Way of the Nation*, Brooklyn, 1967

deco stilistika įvaizdinęs tautinio romantizmo idėjas [9 il.] su akivaizdžiai pastebima Kazio Šimonio ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūrybos įtaka. Taigi Vilniaus įkūrimo legendos tema, kurią kartu galima vertinti ir kaip klestinčios nepriklausomos Lietuvos siekio reprezentaciją, buvo perimta po karo į Vakarų pasitraukusių dailininkų ir tapo populiariu siužetu to meto dailėje ir literatūroje.

Tarpukario Lietuvoje geležinio vilko legendos, kartu ir Gedimino, sostinės įkūrėjo, įvaizdžio populiarinimas dailėje buvo skatinamas oficiozo, noriai su šia tema susijusia simbolika naudojosi ir privatūs asmenys. Tuo tarpu Lenkijai tuo metu priklausiusiam Vilniuje kunigaikščio, Lietuvos valdovo, Gedimino vaidmuo įkuriant miestą, matyt, dėl politinių motyvų nebuvo pabrėžiamas. Kunigaikščio vardo nėra ir dailės kūrinių pavadinimuose, naudoti abstraktesni žodžiai – *pilies kalnas* (lenk. *Góra Zamkowa*), *pilies bokštas* (lenk. *Wieża Zamkowa*).

Dovilė Barcytė, Ieva Burbaitė —

Gedimino sapnas dailėje: politinis ir kultūrinis kontekstas

1939 m. Lietuvai atgavus istorinę sostinę Vilnių, Gedimino pilies kalnas ir jo prieigos tapo bene svarbiausia simboline miesto vieta. Nenuostabu, jog istorinės LDK sostinės įkūrėjo atminties įamžinimas viešosiose erdvėse tapo prioritetu stengiantis Vilnių sulietuvinti. Matyt, reaguodamas į besikeičiančią politinę situaciją, 1939 m. pirmąjį, ar bent vieną iš pirmųjų, klasikinės tradicijos raito kunigaikščio Gedimino skulptūros projektą sukūrė vilnietis Rapolas Jakimavičius (1893–1961)²². 1940 m. diskutuota dėl tinkamiausio būdo įpaminklinti tiek istorinės LDK sostinės įkūrimą, tiek Lietuvos teisę vėl ją oficialiai vadinti sava. Vienas iš svarstymų monumentą Gediminui statyti greta Katedros spaudoje skelbtas ir gana simbolišku metu – likus dviem dienoms iki sovietų okupacijos²³. Gedimino pilies kalno simbolinę svarbą tarpukario Lietuvos gyventojų sąmonėje gerai atskleidžia Vilniaus įkūrimo įamžinimo pasiūlymų įvairovė. Tiesa, kai kurios iniciatyvos, žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, atrodo kiek komiška, pavyzdžiui, ant pilies bokšto pastatyti geležinį vilką, kurio „nasruose galėtų būti įtaisyta galinga, vilko balsą imituojanti sirena, kuri galėtų būti paleidžiama ypatingų švenčių proga.“²⁴ Kilo minčių kalne įkurdinti ir gyvą vilką²⁵. Bet ir realistinių, ir fantastinių idėjų įgyvendinimą nutraukė sovietų okupacija.

XX a. antra pusė: priklausomybė ir nepriklausomybė

Sovietmečiu kunigaikščių Lietuvos istorinė svarba neakcentuota, LDK valdovų minėjimas ir įamžinimo ženklai buvo minimalūs²⁶, o jų, kaip realių istorinių veikėjų, vaizdavimas netoleruotas²⁷. Tik XX a. 9 deš. vėl imtasi rimtai svarstyti paminklo Vilniaus įkūrimui, kuris neatsiejamas ir nuo

22 Marija Drėmaitė ir Rasa Antanavičiūtė, *Neįgyvendintas Vilnius* (Vilnius: Lapas, 2022), 252.

23 Pr. Ra., „Kaip tvarkoma ir manoma tvarkyti Gedimino kalnas ir pilis Vilniuje“, *Lietuvos aidas*, nr. 276 (1939): 6.

24 Dangiras Mačiulis ir Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015), 288. Plačiau: K. Kalvaitis, „Įamžinkime Gedimino sapną“, *Vilniaus balsas*, nr. 33 (1939): 2.

25 Ibid. Plačiau: „Gen. Nagius apie Laisvės varpo kėlimą į Vilnių“, *Vilniaus balsas*, nr. 55 (1940): 2.

26 Pavyzdžiui, 1939 m. Gedimino vardu pavadinta centrinė Vilniaus gatvė sovietmečiu pervadinta Stalino, vėliau Lenino prospektu, dabartinis vardas jai sugražintas 1989-aisiais. Tiesa, iki 1989 m. Gedimino vardas paliktas Katedros aikštei, kur, jau atkūrus šalies nepriklausomybę, 1996-aisiais pastatytas V. Kašubos paminklas kunigaikščiui Gediminui.

27 Vis dėlto svarstant Vilniaus įkūrimo įpaminklinimą, neapsieita be Gedimino atvaizdo. Dar 1956-aisiais paminklo Vilniaus įkūrėjui pasiūlymą teikė LTSR Mokslų akademija, atsižvelgdama į artėjantį 640 metų sostinės jubiliejų. Tąkart monumentalų atminimo ženklų nebuvo sukurta. 1973-ųjų birželį atidengtas paminklinis akmuo Katedros aikštės pietrytinėje dalyje, o prie skulptūrinės kompozicijos pastatymo planų sugrįžta 9 dešimtmetyje.

kunigaikščio Gedimino asmenybės, idėja ir 1988–1992 m. vyko pirmasis monumento konkursas atgimusiyoje Lietuvoje²⁸.

Vis dėlto dar iki oficialaus konkurso paskelbimo valstybės užsakyму buvo sukurti bent du paminklo Vilniaus įkūrimui projektai. Sekant europietiška valdovų vaizdavimo tradicija, skulptoriams iškelta sąlyga, kad tai turi būti raitelio figūra. Tarpukario Lietuvoje raito valdovo paminklas taip ir neįgyvendintas, nors pastangų būta – tai Vinco Grybo (1890–1941) raito kunigaikščio Kęstučio figūra iš Palangai skirtos skulptūrinės kompozicijos *Kęstutis ir Birutė* (1937), kurios išliko tik projektas, taip pat iš eskizo žinomas paminklo Vytautui projektas, sukurtas Roberto Antinio (1898–1981)²⁹. Sovietmečiu skulptoriai turėjo paisyti cenzūros reikalavimų, tad interpretacijoms laisvės buvo nedaug. Tai patvirtina Konstantino Bogdano (1926–2011) XIX a. rusų akademinėi stilistikai artima raito Gedimino skulptūra (1986). Paminklo projektą užsakyta sukurti ką tik pastatyto monumento Adomui Mickevičiui autoriaus Gedimino Jokūbonio (1927–2006). Sąlyga, kad tai turi būti raito kunigaikščio figūra ne visai atitiko skulptoriaus įsivaizdavimą. Tiesa, Jokūbonio skulptūros postamentą turėjo puošti ir Gedimino sapno scena. Autorius prisimena:

Daugelio Europos miestų įkūrimo legendos siejamos su valdovų medžioklėmis, bet Vilniaus – labai originali. Ji skatino mane daryti eskizą, kuriame besilsintis kunigaikštis, užsnūdęs prie nukauto tauro, sapnuoja savo garsųjį pranašišką sapną. Prie Gedimino kojų gulintys šunys, tarsi išgirdę staugiantį vilką, sunerimę klausosi. Maniau, kad ši kelių metrų horelėfinė kompozicija, remdamasi į kalno šlaitą, sudarytų jam atraminę sienelę ir kartu paminklą. Tai galėjo būt originalus su miesto įkūrimo legenda susijęs paminklas. Sąlyga, kad tai būtų raitelio kompozicija, vertė viską aukštyn kojom. Vis tiek likau prie legendos idėjos – tik Gediminas nebesapnavo, bet šuoliavo ant žirgo, jo priekyje lėkė medžiokiniai šunys. Darbą sąlygiškai pavadinau „Vilniaus legenda“.³⁰

1988 m. paskelbus oficialų Gedimino paminklo projekto konkursą, Jokūbonis jame dalyvauti negalėjo, jo sukurta kompozicija jau buvo paviešinta ir nebeatitiko konkurso sąlygų. Tai buvo pirmasis viešas Sąjūdžio

28 Plačiau apie konkursą: Drėmaitė ir Antanavičiūtė, *Neįgyvendintas Vilnius*, 188.

29 Pagal Jankevičiūtė, „Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiais“, 59.

30 Gediminas Jokūbonis, *Kai žaidė angelai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009), 236.

laikų, kada vėl imtasi gaivinti istorinę atmintį, paminklo konkursas, kurio komisija premijavo septynis autorius.

Trys iš jų – Gediminas Karalius (g. 1942), Stanislovas Kuzma (1947–1912) ir Saulius Šiukšta (g. 1957) pasiūlė raitelio figūras, o Regimantas Midvikis (1947–2015) – soste sėdinčio kunigaikščio atvaizdą. Petras Repšys (g. 1940) reljefe – medalyje akcentavo Gedimino kaip Lietuvos valdovų dinastijos pradininko temą. Konceptualesnę formą, apsieidami ir be paties kunigaikščio atvaizdo, plėtojo skulptoriai Mindaugas Navakas (g. 1952) ir Vladas Urbanavičius (g. 1951). Pastarojo sukurtas paminklo Vilniaus miesto įkūrimui projektas *Kūgis* buvo išrašytas Gedimino laiškų citatomis³¹. Bet nė vienas projektas nebuvo patvirtintas. Tąkart stipriai išsiskyrė profesionalių vertintojų, palaikiusių šiuolaikinės plastikos kūrinius, ir visuomenės (už pretendentes balsavo maždaug 6,5 tūkstančio žmonių), pirmenybę teikusios ne tik tautiškumo aspektui, bet ir pasisakiusios už sovietmečiu įtvirtintą figūrinio monumento tradiciją, požiūriai. Nenuostabu, kad konkurso rezultatai galiausiai buvo anuliuoti, o 1989 m. teko skelbti naująjį, dedikuotą nebe Vilniaus įkūrimo, o konkrečiai Gedimino paminklui. 1990-aisiais prireikė papildomo konkurso, kurio nugalėtoju išrinktas išeivijos skulptoriaus Kašubos projektas³².

Veikiausiai dėl savo pasakinio turinio Vilniaus įkūrimo legenda – Gedimino sapno motyvas arba geležinio vilko simbolika – sovietmečio dailėje cenzūros toleruota, tiesa, nuošaliau paliekant Gedimino kaip asmenybės istorinę reikšmę. Pavyzdžiui, Vilniaus 650 metų jubiliejui skirtame grafikos Aldonos Skirutytės (1932–2005) spalvotų linoraizinių cikle *Senasis ir naujasis Vilnius* (1973) randame ir dekoratyvią, lietuvių liaudies raižinių tradicijai artimą kompoziciją *Gedimino sapnas* [10 il.]. Kūrinyje nemažai simbolikos, be miegančio kunigaikščio ir staugiančio geležinio vilko, matomi Vilniaus architektūriniai motyvai, ažuolas, kurį galima vertinti ir kaip Gediminaičių genealoginį medį, karūnos – tarsi aluzija į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Artimieji prisimena kuriozišką nutikimą, kaip po moterų dailės parodos atidarymo Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto

³¹ *Skulptūra 1975–1990*, sudarytojos Giedrė Jankevičiūtė ir Elona Lubytė (Vilnius: Aidai, 1997), 30–31.

³² Plačiau apie monumento Vilniaus įkūrimui (sukonkretinus sąlygas – kunigaikščiui Gediminui) konkursą ir jo rezultatus: Daiva Citvarienė, „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“, *Darbai ir dienos*, t. 49 (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008): 190–193.

10.
Aldona Skirutytė,
Gedimino sapnas iš
ciklo *Senasis ir naujasis
Vilnius*, 1973, spalvotas
linoražinys, ARS VIA
aukciono kolekcija

Gediminas's Dream from
the series *Old and New
Vilnius*, 1973, colour
linocut, collection of the
ARS VIA Auction

pirmasis sekretorius Petras Griškevičius „meilingai ėmęs už parankės“ ir aiškinęs Skirutytei, kad tokiai gerai dailininkei netinka vaizduoti karūnas. Kliuvo ir kitam jos linoražiniui *Vilnius* (1967), Griškevičius pakomentavo, kad „prie to keistai pavaizduoto kaukiančio vilko <...> netinka visokie neaiškūs ženklai.“⁶³ Tie „neaiškūs ženklai“ – tai Vilniaus miesto herbas, Vytis ir kiti Lietuvos istorijai bei valstybingumui svarbūs simboliai, kuriuos autorė įkomponavo tarp geležinio vilko ir senojo bei modernaus Vilniaus fragmentų. Sostinės įkūrimo temą grafikoje panašiu metu plėtojo Arūnas Tarabilda (1934–1969) estampų cikle *Vilniaus legendos* (1966–1969) ir Danutė Narvydaitė (1932–1985), iliustravusi Vlado Mozūriūno knygelę mažiesiems skaitytojams *Legenda apie Vilniaus pilį* (1971).

1973 m. skulptorius Juozas Kėdainis (1915–1998) sukūrė gana lakonišką bronzinį bareljefą, kuriame – miegantis Gediminas ir šalia jo staugiantis vilkas. Dar po beveik dešimtmečio kompoziciją *Gedimino sapnas*

11.

Robertas Antinis *Legenda. Medžioklė*, apie 1978, terakota, Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Legend. Hunt, ca 1978, terracotta, Lithuanian National Museum of Art

(1982) išraižė grafikas Jonas Kuzminskis (1906–1985). Abiejų autorių darbuose yra užuominų į valstybingumo ženklus, matomus vaizduojamųjų skyduose: neišbaigti Gediminaičių stulpai bareljefe ir Jogailaičių kryžiai grafikos lakšte. Roberto Antinio apie 1978-uosius sukurta kamerinė skulptūra *Legenda. Medžioklė* [11 il.] taip pat galėtų būti viena iš Gedimino sapno variacijų. Prielaida atrodo tikėtina, nes kompozicijoje matomas ir miegančio vyro siluetas, ir vilko figūra, be to, pavadinimas taip pat atitinka legendinį įvykį. Jeigu spėjimas teisingas, tai kone pirmoji stipriai nuo kanoninio Gedimino vaizdavimo tradicijos nutolusi autoriaus interpretacija.

XIX a. įsitvirtinusio Gedimino sapno vaizdinį su krikščioniškosios LDK istorijos elementais įtikinamai sujungė grafikas Giedrius Jonaitis (g. 1963). 1987-aisiais sukurtoje litografijoje *Gedimino sapnas* [12 il.], be jau įprastų šio siužeto veikėjų, matomas ir pro barokinį portalą įžengiantis

12.
Giedrius Jonaitis, *Gedimino sapnas*, 1987, litografija,
Ramunės Antaninos
Vėliuviėnės kolekcija

Gediminas's Dream, 1987,
lithograph, collection of
Ramunė Antanina Vėliuviėnė

kitas LDK valdovas – šventasis Kazimieras. Panašu, kad tai asmeninis dailininko santykis su savo šalies istorija, tuo neleidžia suabejoti dešiniajame apatiniame kampe šią sceną stebintis paties Jonaičio veidas.

Sąjūdžio metais suaktyvėjusi valstybingumo temų aktualizacija meno kūriniuose, tarp jų ir Gedimino, dalį autorių skatino kartoti romantizmo epochoje susiklosčiusią kunigaikščio ir jo sapno vaizdavimo tradiciją. Tokių pavyzdžių matome ir nepriklausomos Lietuvos dailėje, tarp ryškesnių minėtinos Rimanto Tumasonio (g. 1953) iliustracijos trimis kalbomis 1992-aisiais išleistai Dainiaus Juozėno knygelei *Gedimino sapnas* arba Broniaus Leonavičiaus (g. 1933) kompozicija *Gedimino sapnas* iš ciklo *Vilniaus legendos* (2005).

Dovilė Barcytė, leva Burbaitė —

Gedimino sapnas dailėje: politinis ir kultūrinis kontekstas

Gedimino sapno tema sudomino ir eksperimentinio meno kūrėjus. Charakteringas pavyzdys – lietuvių menininkų grupės „Žalio lapo“ pasirodymas, kurio pavadinimas sutampa su šiame straipsnyje nagrinėjama tema, nors viena iš pradinių meninės akcijos idėjų buvo metalo laužo „išlaisvinimas“ iš supirktuvių³⁴.

„Žalias lapas“, veikusi 1988–1992 m., 1988-aisiais inicijavo projektą *Geležinis vilkas, arba Gedimino sapnas*. Pasak vieno iš grupės narių Gedimino Urbono, jis buvo „[p]radėtas kaip garsinė skulptūra, kurios garso faktūros dėliojamos iš surinkto metalo laužo, šis sumanymas išsiplėtojo į elektroakustinę kompoziciją, turbūt pirmą lietuviško *noise'o* projektą.“ Jis keletą kartų Lietuvoje buvo atliktas kaip garso akcija ir instaliacija, *Geležinis vilkas* galiausiai buvo mistifikuotas, kai 1992 m. laimėjo atranką į Pasaulio muzikos dienas Varšuvoje³⁵. „Žalio lapo“ nariai konkurso komisijai turėjo pristatyti ne tik kūrinio partitūrą, bet ir įrodymą, kad jie yra profesionalūs kompozitoriai. Tokį dokumentą išdavė psichoneurologinių ligų dispanseris (Vasaros g. 5), o vėliau jį patvirtino Dailininkų ir Kompozitorių sąjungos. Kūrinys viename iš miesto parkų turėjo būti atliktas kartu su Varšuvos simfoniniu orkestru. Tiesa, ši istorija vos nevirto skandalu, „Žalio lapo“ nariams atsisakius vykti į Lenkijos sostinę. Tokį sprendimą Urbonas grindė pačia „hepeningo logika – mums kūrinys jau buvo atliktas, nes įgyvendinome veiksmų seką, lėmusią, kad pavirtome jaunaisiais kompozitoriais [...]“³⁶

Taigi, kiek rimtai vertinama tiek Gedimino ir jo sapno, tiek geležinio vilko simbolika nepriklausomybės metais? Ar, pranykus emociniam simbolių krūviui, mes esame pajėgūs juos padaryti aktualius nūdienai? Galima prisiminti 2010-aisiais menininko Vytauto Poškos inicijuotą projektą *Vilkas*, kurio metu įvairiose sostinės vietose buvo statomos plastikinės, kilnojamos geležinio vilko – kaip miesto simbolio – skulptūros. Šios akcijos tęsinys – šiuo metu vykstantis projektas *Vilkas keičia kailį*. Artėjant Vilniaus 700-osioms metinėms įvairūs menininkai kviečiami kvestionuoti, keisti, reflektuoti naują santykį su Vilniaus simboliu laikomu geležiniu vilku. Tad šalia Antakalnio Sapiegų parke stovinčios Vytauto Poškos skulptūros

³⁴ Simona Nakrošiūtė, „Tarpdisciplininis menas kaip kūrybinė strategija“ (VDA Kauno fakulteto 4D katedra, Magistrantūros baigiamasis teorinis darbas, darbo vadovas Stanislovas Mostauskis, Kaunas, 2001), 29.

³⁵ Justina Žukauskaitė, „Gedimino sapnas, arba triukšmas dėl *noise'o*“, *Kultūros barai*, nr. 7–8 (2013): 79.

³⁶ Ibid.

Donatas Jankauskas-Duonis buvo pastatęs kaukiančios beždžionės figūrą, tekstilinkė Džina Jasiūnienė vilką apvilko avies kailiu, o tarpdisciplininio meno kūrėja Eglė Pilkauskaitė jam kuria skaitmeninio sapno rūbą³⁷. Kašubos Gedimino skulptūros kardas jau kelerius metus per Vilniaus šviesų festivalį nušvinta neonine šviesa. Galbūt paradoksalu, bet Kipro Krasausko inicijuota šviesos instaliacija *Nūdienos Gediminas* ir kiti kiek ironiškai pavyzdžiai kalba apie mūsų visuomenės brandą ir laisvę.

Išvados

Nors Gedimino sapno legendą, kartu ir Lietuvos sostinės įkūrimą bei Gediminaičių dinastijos pradžią, galima vertinti kaip vieną pagrindinių su valstybingumo tema sietų naratyvų, tačiau dailėje šis siužetas įsitvirtino tik XIX a. viduryje. Iki tol svarbesnė buvo tekstinė šios istorijos versija. Viena vertus, romantizmo epochoje susiformavo gana nusistovėjusi ir dabar intuityviai tradicine laikoma Gedimino sapno ikonografinė schema – laukinės gamtos fone miegantis kunigaikštis ir tolumoje staugiantis vilkas. Kita vertus, visuomenei plačiau žinomi tapo kiti su Vilniaus įkūrimo legenda susiję siužetai (pilies statyba, sapną aiškinantis Lizdeika). Būtent jie dažniausiai plito grafiniu pavidalu: reprodukuoti periodikoje ir kituose spaudiniuose.

Realius istorinius įvykius ir fantastinį pasakojimą jungianti Gedimino sapno legenda buvo artima ir simbolizmo dailės idėjas plėtojusiems menininkams XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Tiesa, šis siužetas meno kūriniuose nebuvo toks populiarus kaip labiau abstraktūs simboliai – heraldinis Vytis arba liaudies meistrų darbo kryžius. Visgi Gedimino sapno tema dailėje, ypač propagandinėje, daugiau svorio įgavo po 1919 m., Lietuvai netekus istorinės sostinės ir Vilniaus atgavimo klausimui tapus bene pagrindiniu tarpukario politiniu naratyvu. Dėl dažno temos eskalavimo kito ir jos ikonografija. Miesto įkūrimo vizija buvo redukuota į lengvai suvokiamus, stiprų emocijų atsaką keliančius vaizdinius, naudotus tiek oficialiojoje, tiek populiariojoje kultūroje. Vis dėlto, kaip įamžinti Gediminą jo įkurtoje sostinėje, rimčiau imta spręsti tik po 1939 m., Lietuvai atgavus Vilnių.

Sovietų okupacijos metais su patriotizmu susijusių temų populiarinimas dailėje buvo užgniaužtas, vėl kito ir Gedimino sapno

³⁷ Austėja Mikuckytė-Mateikienė, „Staugiantis vilkas, riaumojanti beždžionė: menininkai drąsiai klausia, ar Vilniaus simbolis nėra atgyvenęs“ (paskelbta 2022-01-16), <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1583160/staugiantis-vilkas-riaumojanti-bezdzione-menininkai-drasiai-klausia-ar-vilniaus-simbolis-nera-atgyvenes>.

ikonografija – grįžta prie legendos ir miesto įkūrimo aspekto, valstybingumą paliekant nuošalyje. Būta ir išimčių, tačiau drąsesni sprendimai, žinoma, būdingesni kameriniams kūriniams, o ne oficialiems įamžinimo ženklams. Natūralu, kad LDK sostinės įkūrimo simbolinio įamžinimo idėja tapo rimtai svarstoma tik nepriklausomybės priešaušryje. Valstybės užsakytų projektų autoriai ir nemaža dalis Gedimino paminklui dedikuoto konkurso dalyvių varijavo raito valdovo atvaizdais, o galiausiai išrinktas konservatyvesnės raiškos Kašubos Gediminas, kurio postamente įkomponuotas ir staugiantis geležinis vilkas, neatitiko nei klasikinio herojaus-raitelio įvaizdžio, nepriiminė ir tarpukariu populiaraus tautinio romantizmo tipo. Monumentas, 1996 m. pagaliau atsiradęs Katedros aikštėje, dėl savo stilistikos pasirodė anachroniškas. Kita vertus, Gedimino sapno siužetas sulaukė ir jaunosios kartos tarpdisciplininio meno kūrėjų, pasiūliusių konceptualesnę žvilgsnį į gana tradicinę temą, dėmesio. Santykio su vienu svarbiausių istorinių Lietuvos įvykių ieškoma ir XXI amžiuje, o sveika ironija grįstą drąsą komunikaciją galima vertinti kaip visuomenės brandos ir laisvės atspindį.

Gauta ——— 2022 06 03

Literatūra

- Aldona Skirutytė*, įžanginis straipsnis Ingridos Korsakaitės. Vilnius: Vaga, 1980.
- Ališauskas, Vytautas. „Mitologija ir politika: Vilniaus įkūrimo mitas kaip politinis pasakojimas“. In *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 37, 15–66. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- Beresnevičius, Gintaras. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995.
- Citvarienė, Daiva. „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“. *Darbai ir dienos*, t. 49. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008: 165–195.
- Drėmaitė, Marija ir Rasa Antanavičiūtė. *Neįgyvendintas Vilnius*. Vilnius: Lapas, 2022.
- „Gen. Nagius apie Laisvės varpo kėlimą į Vilnių“. *Vilniaus balsas*, nr. 55 (1940): 2.
- Greimas, Algirdas Julius. „Gedimino sapnas (lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas)“. *Kultūros barai*, nr. 8/9 (1998): 65–75.
- Jankevičiūtė, Giedrė. „Apie paminklus tautinio atgimimo laikotarpiams. Lietuva 1919–1940 ir 1989–1993“. *Menotyra*, nr. 2 (1995): 56–64.
- Jankevičiūtė, Giedrė ir Rūta Janonienė. „Legenda ir istorija: Didžiojo kunigaikščio Gedimino ir jo laikų Lietuvos paveikslas XIX–XX a. dailėje“. *Kultūros barai*, nr. 2 (1992): 51–54.
- Jankauskas, Vidmantas. „Ikkrikščioniškos Lietuvos valdovai XIX–XX a. dailėje: svarbiausi tipai ir siužetai“. In „Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai“, sud. Jolita Liškevičienė, Sigita Maslauskaitė ir Gabija Surdokaitė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 65–66 (2012): 387–410.
- . „Leonardas Chodzka ir Lietuvos vaizdų sklaida“. In „Vaizdas ir pasakojimas“, sud. Ieva Pleikienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 27 (2002): 23–47.
- Jokūbonis, Gediminas. *Kai žaidė angelai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
- Juodis, Jurgis. *Tautos keliu / The Way of the Nation*. Bruklinas, 1967.
- Kalvaitis, K. „Jamžinkime Gedimino sapną“. *Vilniaus balsas*, nr. 33 (1939): 2.
- Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika*. Redakcinė komisija: Kostas Korsakas [et al.], vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas. Vilnius: Vaga, 1971.
- Lubytė, Elona. „Menas viešosiose miesto erdvėse: kūrėjo, užsakovo ir publikos vertybių sandraugos klausimas“. *Journal of Architecture and Urbanism*, nr. 35 (1) (2011): 38–50.
- Mačiulis, Dangiras ir Darius Staliūnas. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
- Mačiulis, Dangiras. „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“. In *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 18 (2014): 23–39.
- Mikuckytė-Mateikienė, Austėja. „Staugiantis vilkas, riaumojanti beždžionė: menininkai drąsiai klausia, ar Vilniaus simbolis nėra atgyvenęs“. Paskelbta 2022-01-16. <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1583160/staugiantis-vilkas-riaumojanti-bezdzi-one-menininkai-drasiai-klausia-ar-vilniaus-simbolis-nera-atgyvenes>.
- Mūsų Vilnius*, nr. 9, 1931.
- Nakrošiūtė, Simona. „Tarpdisciplininis menas kaip kūrybinė strategija“. VDA Kauno fakulteto 4D katedra, Magistrantūros baigiamasis teorinis darbas. Darbo vadovas Stanislovas Mostauskis. Kaunas, 2001.
- Ra, Pr. „Kaip tvarkoma ir manoma tvarkyti Gedimino kalnas ir pilis Vilniuje“. *Lietuvos aidas*, nr. 276 (1939): 6.
- Rapetti, Rodolphe. „Terra incognita“. In *Nepieadinātās dvēseles. Symbolisms Baltijas*

- valstu mākslā / Wild souls. Symbolism in the Art of the Baltic States.* Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2020.
- Rosiak, Stefan. *Księgarnia „E.Orzeszkowa i S-ka“ w Wilnie 1879–1882.* Wilno: Wydawnictwo Magistratu M. Wilna, 1938.
- Skeivytė-Savickienė, Jadvyga. „Kaimynė baltajame name“. *Naujoji Romuva*, nr. 4 (2008): 35–45.
- Skulptūra 1975–1990.* Sudarytojos Giedrė Jankevičiūtė ir Elona Lubytė. Vilnius: Aidai, 1997.
- Šabasevičius, Helmutas. „Senosios Lietuvos vaizdiniai XX a. pradžios dailėje ir teatre“. In *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Šlapeliai.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Šapoka, Kęstutis. „Žiedų valdovas, arba ką sapnavo kunigaikštis Gediminas: Valdovų rūmai psichoanalitiniu požiūriu“. *Kultūros barai*, nr. 7/8 (2009): 24–29.
- Šlekonytė, Jūratė. „Kodėl Gediminas sapnavo geležinį vilką?“. In *Tautosakos darbai*, t. 14 (21), 2001. Parengė Rimas Skeivys. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Žukauskaitė, Justina. „Gedimino sapnas, arba triukšmas dėl noise'o“. *Kultūros barai*, nr. 7–8 (2013): 74–79.

Summary

Gediminas's Dream in Art: The Political and Cultural Context

Dovilė Barcytė, Ieva Burbaitė

Keywords: Gediminas's dream, Iron Wolf, legend of the founding of Vilnius.

In the article, the theme of Gediminas's dream and its reception in 19th–21st century art is analyzed with a focus on the political and cultural aspects that made an impact on the formation of the tradition of representing this motif in artworks, and its change. It was not until the middle of the 19th century that this subject popularized by chroniclers and historians appeared in fine art; until then, it was only found in texts.

The Gediminas legend combines real historical events and a mystical vision; thus, it is not surprising that this theme was aligned with the world perception of the 19th and early 20th century. Artists fascinated with the ideas of Symbolism expanded the rather literal iconography of Gediminas's dream formed in the era of Romanticism, combining a nostalgic view of the past with ethnic motifs. In independent interwar Lithuania, stripped of its historical capital, the narrative of Gediminas's dream became one of the key topics of propaganda art; its imagery was also successfully disseminated in popular culture. In the Soviet period, when patriotic aspirations were not tolerated in official art, the history of one of the founders of the Lithuanian state, Duke Gediminas, in many cases was reduced to the legend of the founding of the city of Vilnius. Finally, when the country's independence was restored, the statehood-related connotation of this topic regained prominence, and a monument to Gediminas became probably the state's most important initiative, and later, in the 1990s, also an object of discussions. The history of the founding of the capital of the Grand Duchy of Lithuania has not lost its relevance today, and its popular symbols (the

Iron Wolf, the castle tower and the image of Grand Duke Gediminas) are used in both traditional and somewhat unexpected forms. Analysing how the relevance of the legend of Gediminas's dream has been changing is one of the most convenient ways to overview and explain the impact of the political situation on the language of art.